

**“TAKTIL VA ESHITUV AXBOROTINI BIRLASHTIRISH
ORQALI KO‘ZI OJIZ BOLALARDA PREDMET TASAVVURLARINI
SHAKLLANTIRISH.”**

Mirsultonova Nozimaxon Jahongir qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

Special Pedagogy fakulteti talabasi

Mirsultonovanozima24@gmail.com

+998 95 206 04 24

Annotatsiya

Ushbu maqolada ko‘zi ojiz bolalarda predmet tasavvurlarini shakllantirishda taktil va eshituv axborotlarini o‘zaro birlashtirishning pedagogik ahamiyati yoritiladi. Ko‘rish imkoniyati cheklangan bolalarning atrof-muhitdagi buyumlar, ularning shakli, hajmi, tuzilishi, materiali, vazifasi va tovush xususiyatlari haqidagi tasavvurlarini rivojlantirishda sezgi organlaridan maqsadli foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, predmetlarni qo‘l bilan paypaslab o‘rganish, ularning tovushini tinglash, og‘zaki tavsiflash, predmet va tovushni o‘zaro moslashtirish kabi pedagogik usullarning imkoniyatlari ochib beriladi. Maqolada ko‘zi ojiz bolalar bilan olib boriladigan korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarning bosqichlari, amaliy topshiriqlar, pedagogik kuzatish mezonlari hamda pedagog va ota-onalar hamkorligiga doir tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola nazariy tahlil va ilmiy manbalarni o‘rganishga asoslangan bo‘lib, unda mustaqil empirik tadqiqot natijalari keltirilmagan.

Kalit soʻzlar: koʻzi ojiz bolalar, predmet tasavvurlari, taktil idrok, eshituv idroki, koʻp sezgili taʼlim, tiflopedagogika, sensor rivojlanish, predmetni tanish, korreksion mashgʻulot, fazoviy tasavvur, mustaqil faoliyat.

Аннотация

В статье рассматривается педагогическое значение объединения тактильной и слуховой информации в формировании предметных представлений у слепых детей. Анализируются возможности целенаправленного использования осязания и слуха для развития представлений о форме, размере, структуре, материале, назначении и звуковых характеристиках предметов окружающего мира. Особое внимание уделяется обследованию предметов руками, распознаванию характерных звуков, словесному описанию и сопоставлению предметов со звуковыми сигналами. Представлены этапы коррекционно-развивающих занятий, практические задания, критерии педагогического наблюдения и рекомендации по взаимодействию педагогов с родителями. Статья основана на теоретическом анализе научной литературы и не содержит результатов самостоятельного эмпирического исследования.

Ключевые слова: слепые дети, предметные представления, тактильное восприятие, слуховое восприятие, мультисенсорное обучение, тифлопедагогика, сенсорное развитие, коррекционное обучение.

Abstract

This article examines the pedagogical significance of integrating tactile and auditory information to develop object representations in blind children. It explores how purposeful use of touch and hearing can support children's understanding of objects' shapes, sizes, textures, materials, functions, and

characteristic sounds. Particular attention is given to hands-on object exploration, sound recognition, verbal description, and matching objects with corresponding auditory cues. The article outlines stages of corrective and developmental activities, practical tasks, pedagogical observation criteria, and recommendations for cooperation between teachers and parents. It is based on a theoretical review of scientific literature and does not report original empirical findings.

Keywords: blind children, object representations, tactile perception, auditory perception, multisensory learning, education of children with visual impairments, sensory development, corrective education.

Kirish

Bolaning atrof-muhitni anglashi, kundalik hayotda mustaqil harakat qilishi va bilimlarni egallashi ko'p jihatdan predmetlar haqidagi tasavvurlarining rivojlanganligiga bog'liq. Bola buyumlarni kuzatish, ularni ushlab ko'rish, tovushlarini tinglash, turli vaziyatlarda qo'llash va ular haqida suhbatlashish orqali predmetlarning xususiyatlari hamda vazifalarini o'zlashtiradi. Ko'rish imkoniyati cheklangan bolalarda esa predmetlar haqidagi ma'lumotlarni egallash jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bunda taktil va eshituv idroki muhim o'rin tutadi.

Ko'zi ojiz bola atrofdagi buyumlarni ko'rish orqali bir butun holda qabul qila olmagan sababli ularni boshqa sezgi kanallari yordamida o'rganadi. Qo'l barmoqlari orqali predmetning shakli, hajmi, sirtining silliq yoki g'adir-budurligi, ayrim qismlari va tuzilishi aniqlanadi. Eshituv orqali esa predmetning tovushi, harakatlanishi, ishlashi yoki muayyan faoliyat bilan bog'liq ovozlari angatlanadi. Ushbu axborotlar o'zaro bog'langanda bola predmet haqida yanada yaxlit va mazmunli tasavvur hosil qilishi mumkin. Biroq taktil va eshituv axborotining mavjudligi o'z-o'zidan to'liq predmet tasavvuri

shakllanishini kafolatlamaydi. Bola sezgi orqali olgan ma'lumotlarini farqlash, ularni avvalgi tajribasi bilan taqqoslash, predmetning nomi va vazifasini tushunish hamda o'z fikrini so'z bilan ifodalashni o'rganishi kerak. Shu sababli tiflopedagogik faoliyatda sezgi tajribasini maqsadli tashkil etish, predmetlarni izchil o'rgatish va amaliy faoliyat bilan bog'lash dolzarb vazifalardan biridir.

Zamonaviy maxsus pedagogikada ko'p sezgili yondashuvning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bunda ta'lim mazmuni bolaning mavjud sezgi imkoniyatlariga moslashtiriladi, predmetlarni o'rganishda turli axborot manbalari bir-birini to'ldiradi. Ilmiy adabiyotlarda ham taktil idrok, predmetni qo'l bilan tekshirish va ko'p sezgili tajribaning o'ziga xos jihatlari o'rganilgan. Bu holat ko'zi ojiz bolalar bilan ishlashda faqat predmetni paypaslash yoki uning nomini aytish bilan cheklanmasdan, sezgi ma'lumotlarini o'zaro bog'lashga asoslangan metodikani ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Maqsad: taktil va eshituv axborotini birlashtirish orqali ko'zi ojiz bolalarda predmet tasavvurlarini shakllantirishning nazariy asoslari, pedagogik shart-sharoitlari va amaliy usullarini yoritish.

Vazifalar:

1. Ko'zi ojiz bolalarda predmet tasavvurlarining shakllanish xususiyatlarini tahlil qilish.
2. Taktil va eshituv idrokining predmetni tanishdagi ahamiyatini ochib berish.
3. Ikki sezgi kanali orqali olingan axborotni birlashtirishga xizmat qiluvchi pedagogik usullarni tavsiflash.
4. Korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni tashkil etish bosqichlarini bayon qilish.

5. Pedagogik kuzatish mezonlari va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti: ko'zi ojiz bolalarda predmet tasavvurlarini shakllantirish jarayoni.

Tadqiqot predmeti: predmet tasavvurlarini rivojlantirishda taktil va eshituv axborotini birlashtirish usullari va pedagogik shart-sharoitlari.

Tadqiqot metodlari: ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va pedagogik kuzatish mezonlarini metodik jihatdan ishlab chiqish.

Ko'zi ojiz bolalarda predmet tasavvurlarini shakllantirishning nazariy asoslari

Predmet tasavvuri — bolaning muayyan buyumning tashqi belgilari, tuzilishi, qismlari, xususiyatlari, vazifasi va boshqa predmetlardan farqi haqidagi nisbatan yaxlit bilimidir. Masalan, bola piyola haqida tasavvurga ega bo'lishi uchun uning shaklini qo'li bilan aniqlashi, ichki bo'shlig'i va chetlarini payqashi, qanday materialdan tayyorlanganini farqlashi hamda undan ichimlik ichishda foydalanilishini bilishi lozim. Ko'zi ojiz bolalarda predmet tasavvurlarining shakllanishi predmet bilan bevosita tajriba o'tkazish, kattalarning izohlarini tinglash, amaliy harakatlarni bajarish va o'zlashtirilgan bilimlarni turli vaziyatlarda qo'llash orqali amalga oshadi. Bu jarayonda bolaning yosh xususiyatlari, avvalgi tajribasi, qo'l harakatlari, sezgi sezgirliigi, nutqi, diqqati va xotirasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Predmet tasavvurini shakllantirishda uchta o'zaro bog'liq yo'nalishni ajratish mumkin:

Birinchisi — sensor idrok. Bola predmetni ushlab ko'radi, uning qismlarini barmoqlari bilan tekshiradi, tovushini tinglaydi va turli belgilarini aniqlaydi.

Ikkinchisi — bilish va taqqoslash. Bola olingan ma'lumotlarni avvalgi tajribasi bilan bog'laydi, predmetlarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlaydi, ularni guruhlariga ajratadi.

Uchinchisi — nutq va amaliy qo'llash. Bola predmetning nomini aytadi, xususiyatlarini tavsiflaydi, vazifasini tushuntiradi va uni kundalik hayotda to'g'ri ishlatadi.

Mazkur bosqichlar bir-biridan keskin ajralmaydi. Masalan, qoshiqni o'rganayotgan bola uning dastasini ushlab ko'rish, kosachasimon qismini aniqlash va kattalarning izohini tinglash jarayonida bir vaqtning o'zida idrok qiladi, fikrlaydi va yangi so'zlarni o'zlashtiradi. Predmet tasavvurlarining rivojlanishida bolaning faol ishtiroki muhimdir. Agar pedagog predmetni bolaning qo'lga shunchaki tutqazib, uning nomini aytish bilan cheklansa, o'rganish yuzaki bo'lib qolishi mumkin. Aksincha, bola predmetni o'zi tekshirsa, uning qismlarini topishga harakat qilsa, tovushini tinglasa va o'z kuzatuvlarini so'z bilan ifodalasa, bilimni faol egallash imkoniyati kengayadi.

Morrongiello va hammualliflarining tadqiqotida bolalarning predmetlarni qo'l bilan tekshirish usullari, ularni tanish tezligi va aniqligi hamda predmet qismlarini o'rganish xususiyatlari tahlil qilingan. Mazkur tadqiqot taktik idrokning o'ziga xos jarayon ekanini va predmetni tanishda faol qo'l harakatlari muhimligini tushunishga yordam beradi. Biroq har bir bolaning rivojlanish sur'ati va o'rganish strategiyasi individual bo'lishi mumkin.

Taktil idrokning predmet tasavvurlarini shakllantirishdagi o'rni

Taktil idrok — predmetlar va ularning xususiyatlarini teri retseptorlari hamda qo'l harakatlari orqali sezish va anglash jarayonidir. Ko'zi ojiz bolalar uchun qo'l bilan tekshirish atrofndagi buyumlar haqida ma'lumot olishning muhim vositalaridan biridir.

Taktil idrok orqali bola quyidagi belgilarni aniqlashi mumkin:

- **Shakl:** dumaloq, oval, to'rtburchak, uzunchoq yoki notekis.
- **Hajm:** katta, kichik, uzun, kalta, keng yoki tor.
- **Sirt xususiyati:** silliq, g'adir-budur, yumshoq, qattiq, dag'al yoki mayin.
- **Material:** yog'och, metall, plastmassa, mato, rezina va boshqa materiallar.
- **Tuzilish:** predmetning qismlari, ularning joylashuvi, tutqichi, qopqog'i yoki chetlari.
- **Og'irlik va harorat:** yengil-og'ir, iliq-salqin kabi xavfsiz sharoitda aniqlanadigan xususiyatlar.

Masalan, bola yog'och kubikni ushlab, uning tekis tomonlarini va burchaklarini aniqlashi mumkin. Keyin xuddi shu shakldagi plastmassa kubik berilib, ikkala predmetning shakli o'xshash, ammo materiali va og'irligi farq qilishi tushuntiriladi. Bunday mashq bolaga bitta predmetni faqat umumiy shakli asosida emas, bir nechta belgisiga qarab tahlil qilishni o'rgatadi.

Taktil tekshirish maqsadli va izchil tashkil etilishi lozim. Dastlab bolaga predmetning asosiy qismlarini erkin paypaslab ko'rish imkoniyati beriladi. Keyin pedagog bolaning diqqatini muayyan belgiga qaratadi: "Dastasi qayerda?", "Sirtini ushlab ko'r, u silliqmi yoki g'adir-budurmi?",

“Predmetning nechta burchagi bor?” kabi savollar orqali tekshirish jarayoni yo‘naltiriladi.

Shu bilan birga, predmetni tekshirish faqat barmoq uchlari bilan cheklanmasligi kerak. Yoshiga va motor imkoniyatlariga mos ravishda bola predmetni ikki qo‘li bilan ushlashi, aylantirishi, turli qismlarini ketma-ket tekshirishi, zarur hollarda uni boshqa predmet bilan taqqoslashi mumkin. Taktil tajribaning samarali bo‘lishi uchun o‘rganilayotgan buyumlar bolaning yoshiga, xavfsizlik talablariga va sezgi imkoniyatlariga mos tanlanishi zarur. Dastlab kundalik hayotda uchraydigan, tuzilishi aniq va bolaga tanish predmetlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Keyinchalik o‘xshash shakldagi, ammo materiali yoki vazifasi bilan farqlanadigan buyumlar kiritiladi.

Eshituv idrokining predmetlarni tanish va anglashdagi ahamiyati

Eshituv idroki atrofdagi tovushlarni sezish, farqlash, ularning manbasini aniqlash va ma’nosini tushunish jarayonidir. Ko‘zi ojiz bolalarda eshituv idroki predmetlar, hodisalar va harakatlar haqida qo‘shimcha axborot olish imkonini beradi.

Kundalik hayotdagi ko‘plab buyumlar o‘ziga xos tovush hosil qiladi. Masalan, qo‘ng‘iroq jaranglaydi, kalitlar bir-biriga urilganda tovush chiqaradi, suv oqadi, qog‘oz shitirlaydi, eshik ochilganda yoki yopilganda ovoz eshitiladi. Bola ushbu tovushlarni predmetlarning shakli va vazifasi haqidagi taktil ma’lumotlar bilan bog‘lashni o‘rgansa, predmetni turli vaziyatlarda tanish imkoniyati kengayadi.

Eshituv idroki quyidagi vazifalarni bajarishga yordam beradi:

1. **Tovushni farqlash.** Bola jarangdor, shitirlovchi, taqillovchi va boshqa tovushlarni ajratadi.

2. **Tovush manbasini aniqlash.** Tovush qaysi predmetdan kelayotganini taxmin qiladi yoki aniqlaydi.
3. **Harakatni anglash.** Predmetning ishlashi, ochilishi, yopilishi, siljishi yoki boshqa harakati bilan bog'liq tovushlarni eshitadi.
4. **Predmet vazifasini tushunish.** Ayrim buyumlarning tovushi ularning kundalik hayotdagi vazifasi bilan bog'lanadi.
5. **Xotirada saqlash va qayta tanish.** Avval eshitilgan tovush keyingi mashg'ulotda predmetni aniqlash uchun tayanch bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Masalan, bola kalitlar dastasini qo'li bilan tekshirib, metall buyumlarning bir-biriga urilganda jaranglashini tinglaydi. Keyingi mashg'ulotda shu tovushni eshitib, kalitlar bo'lishi mumkinligini aytadi. So'ng kalitlarni qo'li bilan tekshirib, taxminini tasdiqlaydi. Biroq tovush har doim predmetni aniq aniqlash uchun yetarli bo'lavermaydi. Turli predmetlar o'xshash tovush chiqarishi mumkin, ayrim buyumlar esa odatiy vaziyatda deyarli tovush chiqarmaydi. Shu sababli eshituv axboroti predmetning taktil xususiyatlari, vazifasi va bolaning avvalgi tajribasi bilan birgalikda o'rganilishi lozim. Tovushlarni o'rgatishda balandlik, davomiylik, ritm va tembr kabi xususiyatlarni farqlashga e'tibor berish mumkin. Biroq pedagog bir vaqtning o'zida juda ko'p tovushni taqdim etmasligi kerak. Dastlab bir-biridan aniq farqlanadigan ikki yoki uch tovush tanlanadi, keyin topshiriqlar murakkablashtiriladi.

Taktil va eshituv axborotini birlashtirish mexanizmi

Taktil va eshituv axborotini birlashtirish — bola predmetni qo'li bilan tekshirish orqali olgan ma'lumotlarni uning tovushi bilan bog'lashi, ushbu belgilar asosida predmetni tanishi va u haqidagi bilimni mustahkamlashi jarayonidir. Bu jarayon faqat ikki sezgi ma'lumotining bir vaqtda berilishini emas, balki ularning bir predmet yoki hodisaga tegishli ekanini anglashni ham

nazarda tutadi. Masalan, bola kichik qo'ng'iroqni ushlab ko'radi. Pedagog qo'ng'iroqning dastasi, shakli va metall qismini tekshirishga yo'naltiradi. Keyin qo'ng'iroq ohista chalinadi va bola uning jarangdor tovushini tinglaydi. Pedagog tovush bilan predmet nomini bog'laydi: "Bu — qo'ng'iroq. Qo'ng'iroq chalinganda jarangdor tovush chiqadi". Bola qo'ng'iroqni yana chalinishini so'rashi, o'zi chalib ko'rishi yoki uni boshqa predmetlardan ajratishi mumkin.

Ushbu jarayonda bir necha bilish amallari o'zaro bog'lanadi:

- predmetni qo'l bilan tekshirish;
- tovushni tinglash va farqlash;
- taktil va eshituv belgilarini taqqoslash;
- predmetning nomi va vazifasini o'zlashtirish;
- olingan ma'lumotni xotirada saqlash;
- predmetni yangi vaziyatda qayta tanish.

Ko'p sezgili ta'limga oid manbalarda predmetlar, tovushlar, harakatlar va og'zaki izohlarni birgalikda qo'llash o'rganish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkinligi ta'kidlanadi [3]. Shu bilan birga, har bir sezgi kanalining hissasi bolaga, topshiriqqa va vaziyatga qarab o'zgaradi. Shuning uchun barcha mashg'ulotlarda aynan bir xil natija kutilmasligi, bolaning individual ehtiyojlari hisobga olinishi kerak.

Taktil va eshituv axborotini birlashtirishda quyidagi pedagogik tamoyillar muhim:

Izchillik tamoyili. Dastlab predmetning o'zi, uning asosiy qismlari va tovushi o'rganiladi. Keyinchalik predmetni tovush orqali tanish yoki o'xshash buyumlarni taqqoslash topshiriqlari beriladi.

Faollik tamoyili. Bola tayyor ma'lumotni faqat tinglovchi bo'lib qolmay, predmetni mustaqil tekshiradi, tovushni tinglaydi va javob berishga harakat qiladi.

Ko'rgazmalilikning moslashtirilgan shakli. Ko'rish imkoniyati cheklangan bolalar uchun predmetning o'zi, hajmli modeli, teksturali material va eshitaladigan belgilar asosiy o'quv vositalari sifatida qo'llanadi.

Individual yondashuv. Topshiriq bolaning yoshi, taktil sezgirligi, eshitish qobiliyati, nutqiy rivojlanishi va avvalgi tajribasiga moslashtiriladi.

Hayot bilan bog'liqlik. O'rganilayotgan predmetlar bolaning uyda, maktabda va kundalik faoliyatda uchratadigan buyumlari bilan bog'lanadi.

Taktil va eshituv axborotini birlashtirishga qaratilgan mashg'ulotlar oddiydan murakkabga qarab tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Mashg'ulot davomiyligi va topshiriqlar soni bolaning yoshiga, diqqatini jamlash imkoniyatiga hamda charchash darajasiga qarab belgilanadi.

Birinchi bosqich — predmet bilan tanishtirish

Dastlab bola bitta, kundalik hayotda uchraydigan predmet bilan tanishtiriladi. Masalan, qoshiq, piyola, kalitlar dastasi, to'p, qog'oz yoki kichik qo'ng'iroq tanlanishi mumkin. Pedagog predmetni bolaning qo'liga beradi va uni tekshirish uchun vaqt ajratadi. Keyin qisqa savollar orqali bolaning e'tibori muhim belgilarga qaratiladi:

- Predmetning shakli qanday?
- U qattiqmi yoki yumshoqmi?
- Qaysi qismlarini sezyapsan?

- Predmet qanday vazifani bajaradi?

Pedagog predmetning nomini aytib, bolaning sezgi tajribasini aniq soʻzlar bilan bogʻlaydi. Masalan: “Bu — qoshiq. Uning dastasi bor. Bir tomoni botiqroq. Qoshiq bilan ovqat yeymiz”. Bu bosqichda asosiy vazifa predmetni shoshilmasdan tekshirish va uning muhim belgilarini anglashga yordam berishdir.

Ikkinchi bosqich — predmetning tovushini oʻrganish

Keyingi bosqichda predmetning tovush xususiyati oʻrganiladi. Pedagog tovushni xavfsiz va aniq eshutiladigan sharoitda hosil qiladi. Bola tovushni tinglaydi, uning qanday eshutilishini aytadi yoki mavjud muloqot imkoniyatlari orqali javob beradi. Masalan, qogʻozni ohista gʻijimlash, qoʻngʻiroqni chalish yoki kalitlarni bir-biriga yengil tekkizish orqali turli tovushlar taqdim etiladi. Pedagog tovushning manbasini tushuntiradi va bola bilan birga uni predmetning xususiyatlari bilan bogʻlaydi. Tovush bola uchun noqulay yoki haddan tashqari baland boʻlmasligi kerak. Ayrim bolalarda tovushlarga sezgirlik kuchli boʻlishi mumkinligi sababli tovush balandligi va davomiyligi individual moslashtiriladi.

Uchinchi bosqich — taktil va eshituv axborotini oʻzaro bogʻlash

Ushbu bosqichda bola predmetni qoʻli bilan tekshiradi va uning tovushini tinglaydi. Pedagog ikki xil axborotning aynan bitta predmetga tegishli ekanini anglashga yordam beradi. Masalan, bola qoʻngʻiroqni ushlab koʻradi, uning shakli va materialini sezadi, keyin chalinish tovushini tinglaydi. Shundan soʻng pedagog: “Qoʻlingdagi predmet qanday tovush chiqaradi?”, “Qoʻngʻiroqni yana topsak, uni qanday tanishing mumkin?” kabi savollar beradi.

Bola predmetni mustaqil tanishga qiynalsa, pedagog yordamni bosqichma-bosqich beradi: avval tovushni qayta eshittiradi, keyin predmetning

bir qismini ushlab ko'rishga yo'naltiradi, zarur bo'lsa, ikki variant orasidan tanlashni taklif qiladi.

To'rtinchi bosqich — predmetlarni taqqoslash

Bola bir predmetni o'rgangandan keyin o'xshash yoki farqli belgilariga ega bo'lgan boshqa predmetlar bilan tanishtiriladi. Masalan, yog'och kubik va plastmassa kubik, yumshoq mato va qattiq plastmassa buyum yoki turli tovush chiqaradigan xavfsiz predmetlar taqqoslanadi.

Pedagog bolaga quyidagi savollarni beradi:

- Qaysi predmet yumshoq?
- Qaysi predmetning sirtida burchaklar bor?
- Qaysi predmet tovush chiqaradi?
- Ikkala predmet nimasi bilan o'xshash?
- Ularning farqi nimada?

Taqqoslash jarayonida bola faqat predmetning nomini aytish bilan cheklanmay, uning belgilarini tahlil qilishni ham o'rganadi. Bunday topshiriqlar tasniflash, umumlashtirish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

.Beshinchi bosqich — mustaqil tanish va kundalik faoliyatga ko'chirish

Yakuniy bosqichda bola o'rganilgan predmetni pedagogning bevosita ko'magisiz aniqlashga harakat qiladi. Predmet avvalgi mashg'ulotdagi joyidan boshqa joyga ko'chirilishi yoki u bilan bog'liq yangi vaziyat taklif etilishi mumkin. Masalan, bola qo'ng'iroqni boshqa buyumlar orasidan topadi, uni ushlab tekshiradi, tovushini eshitadi va nomini aytadi. Yoki kundalik faoliyatda qoshiqni boshqa oshxona buyumlaridan ajratib, undan to'g'ri foydalanadi.

Predmetning faqat mashg'ulot xonasida tanilishi yetarli emas. Bola o'rganilgan bilimlarni boshqa muhitda ham qo'llay olishi uchun uyda, maktabda va amaliy mashg'ulotlarda predmet bilan turli vaziyatlarda ishlash imkoniyati yaratiladi.

Taktil va eshituv axborotini birlashtirishga doir amaliy mashqlar

Quyidagi mashqlar namunaviy metodik tavsiyalar hisoblanadi. Ular bolaning yoshi, individual imkoniyatlari va xavfsizlik talablariga qarab moslashtiriladi.

1-mashq. “Predmetni ushla va top”

Kerakli jihozlar: to'p, yog'och kubik, mato bo'lagi, katta plastik qoshiq.

Bajarilish tartibi: bola har bir predmetni qo'li bilan tekshiradi. Pedagog predmetning asosiy xususiyatlarini nomlaydi. Keyin bir predmetning nomini aytadi yoki uning belgisini tavsiflaydi, bola esa mos buyumni topadi.

Rivojlantiriladigan ko'nikmalar: taktil farqlash, predmetni tanish, diqqatni jamlash va so'z bilan predmet o'rtasidagi bog'lanishni mustahkamlash.

2-mashq. “Tovush qaysi predmetniki?”

Kerakli jihozlar: qo'ng'iroq, kalitlar dastasi, qog'oz va boshqa xavfsiz tovush chiqaruvchi predmetlar.

Bajarilish tartibi: bola avval predmetlarni qo'li bilan o'rganadi. Keyin pedagog ulardan birini tovush chiqarish uchun ishlatadi. Bola tovushni tinglaydi va uning manbasini topishga harakat qiladi.

Dastlab ikki xil tovushdan foydalaniladi. Bola ularni ishonchli farqlay boshlagach, topshiriqqa boshqa tovushlar qo'shiladi.

Rivojlantiriladigan ko'nikmalar: eshituv diqqatini rivojlantirish, tovush manbasini aniqlash, eshitilgan ma'lumotni xotirada saqlash.

3-mashq. “Ushla, tingla va ta'rifla”

Kerakli jihozlar: bitta tanish predmet va uning tovush xususiyatini ko'rsatish imkoniyati.

Bajarilish tartibi: bola predmetni ushlab ko'radi, keyin uning tovushini tinglaydi. So'ng pedagog ko'magida predmetni ikki yoki uchta belgi orqali tavsiflaydi. Masalan: “Bu kichik qo'ng'iroq. U qattiq. Chalinganda jaranglaydi”.

Bolaning nutqiy imkoniyati cheklangan bo'lsa, u javobni imo-ishora, predmetni tanlash yoki boshqa mos muloqot vositasi orqali ifodalashi mumkin.

Rivojlantiriladigan ko'nikmalar: predmet belgilarini birlashtirish, lug'at boyligini oshirish, izchil tavsif berish.

4-mashq. “O'xshashini top”

Kerakli jihozlar: shakli yoki materiali o'xshash, lekin ayrim belgilari bilan farqlanadigan predmetlar.

Bajarilish tartibi: bola bir predmetni taktil tekshiradi va uning tovushini tinglaydi. Keyin boshqa buyumlar orasidan unga mos predmetni topadi. Agar predmet tovush chiqarmasa, tovush bilan bog'liq topshiriq kundalik vaziyatdagi predmet harakati yoki unga tegishli boshqa tovush orqali tashkil qilinadi.

Rivojlantiriladigan ko'nikmalar: taqqoslash, predmetni bir nechta belgi asosida tanish va mustaqil qaror qabul qilish.

5-mashq. “Kundalik buyumlar bilan ishlaymiz”

Kerakli jihozlar: piyola, qoshiq, sochiq, kiyim, kalitlar yoki bolaning kundalik hayotida foydalanadigan boshqa buyumlar.

Bajarilish tartibi: pedagog predmetni nomlaydi va uning vazifasini tushuntiradi. Bola predmetni qo‘li bilan tekshiradi, kerakli tovush yoki harakatni kuzatadi va undan amalda foydalanadi. Masalan, qoshiqni topish, sochiqni boshqa matolardan ajratish yoki kalitlar dastasini tanish.

Rivojlantiriladigan ko‘nikmalar: predmet tasavvurlari, mustaqil faoliyat, kundalik hayot ko‘nikmalari va atrof-muhitni anglash.

Pedagogik kuzatish va natijalarni baholash mezonlari

Ko‘zi ojiz bolalarda predmet tasavvurlarining shakllanishini baholashda faqat to‘g‘ri javoblar soniga tayanish yetarli emas. Bolaning predmetni qanday tekshirishi, tovushni qanday farqlashi, yordamga ehtiyoji, javob berish vaqti va o‘zlashtirilgan bilimni yangi vaziyatda qo‘llashi ham kuzatilishi kerak. Pedagogik kuzatishning maqsadi bolani boshqa bolalar bilan taqqoslash emas, balki uning individual rivojlanish dinamikasini aniqlash va keyingi mashg‘ulotlarni rejalashtirishdan iborat.

Kuzatish mezonlari	Kuzatiladigan ko‘nikma
Taktil tekshirish	Predmetni qo‘li bilan izchil tekshiradi, muhim qismlarini topadi
Eshituv idroki	Tovushlarni tinglaydi va farqlashga harakat qiladi

Predmetni tanish	Predmetni taktil belgilar, tovush yoki ularning birikmasi orqali aniqlaydi
Belgilarni bog'lash	Predmetning shakli, materiali va tovushini o'zaro bog'laydi
Nutqiy tavsif	Predmetning nomi, xususiyati yoki vazifasini ifodalaydi
Xotirada saqlash	Oldin o'rganilgan predmetni keyingi mashg'ulotda qayta taniydi
Mustaqillik	Topshiriqni mustaqil yoki kam yordam bilan bajaradi
Bilimni ko'chirish	O'rganilgan predmetni boshqa vaziyatda ham taniydi va ishlatadi

Kuzatish natijalarini qayd etishda quyidagi shartli darajalardan foydalanish mumkin:

- **Mustaqil bajaradi:** bola topshiriqni tushunib, qo'shimcha ko'maksiz bajaradi.
- **Qisman yordam bilan bajaradi:** bola topshiriqni pedagogning og'zaki ko'rsatmasi yoki cheklangan yordami bilan bajaradi.
- **Ko'proq yordam talab etadi:** bola topshiriqni bajarish uchun predmetni qayta tekshirish, tovushni qayta eshitish yoki qo'shimcha yo'naltirishga ehtiyoj sezadi.

Ushbu darajalar mazkur maqolada taklif etilgan amaliy kuzatish mezonlaridir; ular standartlashtirilgan diagnostik test yoki klinik baholash vositasi sifatida talqin qilinmasligi lozim. Kuzatish turli mashg'ulotlarda bir

necha marta o'tkazilishi maqsadga muvofiq. Chunki bola ayrim predmetlarni avvaldan tanishi, boshqalarini esa yangi o'rganishi mumkin. Bir martalik natija bolaning umumiy imkoniyatlarini to'liq ifodalamasligi mumkin.

Predmet tasavvurlarini shakllantirishda uchraydigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish

Ko'zi ojiz bolalarda predmetlarni o'rganish jarayonida turli qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Ular bolaning individual rivojlanishi, avvalgi tajribasi, taktil tekshirish ko'nikmalari, eshituv imkoniyatlari va topshiriqning murakkabligiga bog'liq bo'ladi.

Birinchi qiyinchilik — predmetni yuzaki tekshirish. Bola buyumni tez ushlab qo'yishi, uning ayrim qismlarini o'rganmasligi mumkin. Bunday vaziyatda pedagog predmetni tekshirishni kichik bosqichlarga ajratadi: avval umumiy shakl, keyin alohida qismlar, so'ng material va vazifa o'rganiladi.

Ikkinchi qiyinchilik — tovushni predmet bilan bog'lay olmaslik. Bola tovushni eshitadi, lekin uning manbasini aniqlashga qiynaladi. Bunda dastlab tovush manbasi aniq bo'lgan, o'zaro farqlanuvchi ikki predmet tanlanadi. Tovush chiqarilganda predmetning o'zi ham taktil tekshirish uchun taqdim etiladi. Keyin topshiriq asta-sekin murakkablashtiriladi.

Uchinchi qiyinchilik — predmet nomini bilsa-da, xususiyatlarini tushuntira olmaslik. Bunda pedagog predmetning belgilarini ifodalovchi so'zlarni maqsadli o'rgatadi: "silliqlik", "g'adir-budur", "yumshoqlik", "qattiq", "dumaloqlik", "uzunchoqlik", "jarangdor", "shitirlovchi" kabi tushunchalarni amaliy tajriba bilan bog'laydi.

To'rtinchi qiyinchilik — o'rganilgan bilimni boshqa vaziyatda qo'llay olmaslik. Bola predmetni faqat mashg'ulot paytida tanishi mumkin. Buni kamaytirish uchun ayni predmet turli joylarda va turli kundalik

vaziyatlarda o'rganiladi. Masalan, piyola mashg'ulot xonasida, ovqatlanish vaqtida va uy sharoitida o'z vazifasi bilan bog'lab ko'rsatiladi.

Beshinchi qiyinchilik — sezgi yuklamasining ortib ketishi. Bir vaqtning o'zida ko'p predmet, tovush va og'zaki ko'rsatma berish bolaning diqqatini chalg'itishi mumkin. Shu sababli mashg'ulot davomida keraksiz tovushlar kamaytiriladi, materiallar navbat bilan taqdim etiladi va bolaga javob berish uchun yetarli vaqt ajratiladi.

Oila va pedagog hamkorligining ahamiyati

Predmet tasavvurlari faqat maxsus mashg'ulotlar davomida emas, balki kundalik hayotdagi takroriy tajriba orqali ham rivojlanadi. Shu sababli ota-onalar va pedagoglarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Uy sharoitida ota-onalar bolaga kundalik buyumlarni mustaqil tekshirish, ularning nomini o'rganish va vazifasini anglash imkonini berishlari mumkin. Masalan, kiyinish vaqtida kiyimning materiali va qismlarini, ovqatlanish vaqtida idish-tovoqlarni, uy ishlarida esa xavfsiz maishiy buyumlarni o'rganish mumkin.

Ota-onalarga quyidagi tavsiyalar :

1. Bolaga buyumlarni shoshilmasdan, mustaqil ushlab ko'rish imkonini yaratish.
2. Predmetning nomi va vazifasini aniq, sodda so'zlar bilan tushuntirish.
3. Predmetning tovushini xavfsiz sharoitda tinglash va uni tegishli buyum bilan bog'lash.
4. Bir xil predmetni turli vaziyatlarda qayta o'rganish.
5. Bola javob berishga qiynalganda darhol uning o'rniga javob bermasdan, o'ylash va tekshirish uchun vaqt ajratish.

6. Bolaning mustaqil harakatlarini qo'llab-quvvatlash, ammo xavf tug'diradigan buyumlar bilan ishlashiga yo'l qo'ymaslik.

Pedagog ota-onalarga mashg'ulotda o'rganilgan predmetlar va tushunchalar ro'yxatini tavsiya qilishi, uyda qanday topshiriqlar bajarish mumkinligini tushuntirishi mumkin. Ota-onalar esa bolaning qaysi predmetlarni mustaqil taniyotgani, qaysi tovushlarni farqlayotgani va qaysi vaziyatlarda yordamga muhtojligini pedagogga yetkazadilar. Bunday hamkorlik ta'lim va kundalik hayot o'rtasidagi uzviylikni kuchaytiradi. Zarur hollarda tiflopedagog, psixolog, logoped va boshqa mutaxassislar bolaning ehtiyojlariga moslashtirilgan yagona rivojlantiruvchi yondashuvni ishlab chiqishda ishtirok etadilar.

Xulosa

Ko'zi ojiz bolalarda predmet tasavvurlarini shakllantirish maxsus pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u bolaning atrof-muhitni anglashiga, mustaqil faoliyat yuritishiga va kundalik hayot ko'nikmalarini egallashiga xizmat qiladi. Mazkur jarayonda taktil va eshituv idroki muhim axborot manbalari hisoblanadi. Taktil tekshirish orqali bola predmetning shakli, hajmi, materiali, tuzilishi va qismlarini o'rganadi. Eshituv orqali esa uning tovushi, harakati va ayrim funksional xususiyatlarini anglaydi. Ushbu ma'lumotlar pedagogik jihatdan maqsadli birlashtirilganda predmetni tanish, uning belgilarini farqlash, xotirada saqlash va o'z bilimini nutqda ifodalash imkoniyatlari kengayishi mumkin. Maqola doirasidagi nazariy tahlil va metodik umumlashtirish asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, predmet tasavvurlarini shakllantirishda bolaga buyumni mustaqil va izchil tekshirish imkonini berish zarur. Ikkinchidan, predmetning tovushini uning nomi, tuzilishi va vazifasi bilan bog'lash orqali taktil va eshituv axborotini mazmunli birlashtirish mumkin. Uchinchidan, mashg'ulotlar oddiy

predmetlardan boshlanib, asta-sekin taqqoslash, tasniflash va mustaqil tanishga yo'naltirilgan murakkab topshiriqlarga o'tishi lozim. To'rtinchidan, pedagogik kuzatishda faqat yakuniy javob emas, balki bolaning predmetni tekshirish usuli, yordamga ehtiyoji, javob berish vaqti va o'rgangan bilimni boshqa vaziyatda qo'llashi ham hisobga olinishi kerak. Beshinchidan, ota-onalar va mutaxassislarning hamkorligi o'rganilgan tushunchalarni kundalik hayotda mustahkamlashga yordam beradi.

Umuman olganda, taktil va eshituv axborotini birlashtirish ko'zi ojiz bolalarda predmet tasavvurlarini shakllantirish uchun istiqbolli pedagogik yondashuv hisoblanadi. Uning amaliy samaradorligi esa bolaning individual imkoniyatlari, mashg'ulotlarning izchilligi, materiallarning to'g'ri tanlanishi va o'rganilgan bilimlarning kundalik hayotda qo'llanishi bilan bog'liq. Mazkur yondashuvni yanada takomillashtirish uchun empirik kuzatishlar va maxsus metodik tajribalar o'tkazish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Morrongiello, B. A., Humphrey, G. K., Timney, B., Choi, J., & Rocca, P. T. (1994). Tactual object exploration and recognition in blind and sighted children. *Perception*, 23(7), 833–848.
2. Fardan, M., et al. (2024). A Systematic Review of Tactile Functioning in Blind Children From a Clinical Perspective. *Perceptual and Motor Skills*. Maqola PubMed Central bazasida ochiq shaklda mavjud: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10817709/>
3. Frontiers in Neuroscience. (2020). A Multidimensional, Multisensory and Comprehensive Rehabilitation Intervention to Improve Spatial Functioning in the Visually Impaired Child: A Community Case Study.